

Semâha Tabiri Özelinde Anlam Değişmelerinin Hadis Çevirilerinde Yol Açtığı Çeviri Sorunları

Mehmet Ali ÇALGAN

Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Adıyaman/Türkiye,
mehmetcalgan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5780-5067>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.07.2025

Kabul Tarihi: 19.11.2025

Yayın Tarihi: 12.15.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Mehmet Ali ÇALGAN |
Creative Commons
Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC
BY-NC) International
License

Atıf

Çalgan, Mehmet Ali. "Semâha Tabiri Özelinde Anlam Değişmelerinin Hadis Çevirilerinde Yol Açtığı Çeviri Sorunları". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/2 (2025), 514-530. <https://doi.org/10.52637/kiid.1731740>

Öz

Hadislerin tercümelerinde yapılan hatalar, çeviri sorununun büyüklüğü nispetinde, aktarılmak istenen nebevî mesajın kaybına yol açmaktadır. Bu ciddi duruma rağmen yine de çeviri konusuna gerekli ihtimamın her zaman gösterilmediği yapılan bazı hatalı ve dikkatsiz çevirilerden anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla hadislerin doğru bir şekilde tercümesi konusu güncelliğini ve önemini korumaya devam etmektedir. Hadis çevirisi için sadece Arapça bilgisi yeterli olmayıp hadis konusunda uzman ve ciddi bir hadis birikimine sahip olmak da gereklidir. Bu makalenin konusunu imanı sabır ve semâha olarak niteleyen bir hadisin doğru manasının tespiti ve yapılmış olan Türkçe tercümelerin değerlendirilmesi teşkil etmektedir. Çalışmamızın amacı ise hadis çevirilerinde yaşanabilecek muhtemel sorunlara dair ilginç bir örnek olay (vaka çalışması) sunarak hadis çevirisi konusunun önemi hakkında farkındalığın gelişmesini sağlamaktır. Genellikle bir hadisin metninde anlamı bilinmeyen bir kelime olması durumunda bu kelimenin anlamını tespit için bir araştırma ihtiyacı hissedilmektedir. Ancak incelememize konu olan hadiste geçen semâha kelimesi mütercimlerin zihnine aynı kökten türemiş olan "müsamaha" kelimesini çağrıştırmış, mezkûr kelime de günümüzdeki yaygın kullanımdan hareketle "hoşgörü" olarak çevrilmiştir. Ancak ilgili hadis üzerine doküman analizi ve mukayese yöntemine başvurarak yaptığımız araştırma neticesinde gerek klasik Arap dili kaynaklarında gerek garîbu'l-hadîs eserlerinde gerek hadis şerhlerinde gerekse de klasik İslâm ahlakı eserlerinde incelememize konu olan hadiste geçen semâha kelimesine asıl olarak "cömertlik" anlamının verildiği görülmüştür. Sonuç olarak mevcut tercümelerde farkında olmadan semâha kelimesinin aslî anlamı olan "cömertlik" anlamına işaret edilmemiş ve hadisin manasının önemli ölçüde değişmiş olduğu anlaşılmıştır. Araştırmamız mevcut hadis çevirilerinin sıhhatini tespit amaçlı benzer araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Nitekim çalışmamızda karşılaşılan sorun nadir rastlanabilecek türden bir durum olarak görülse de tercüme hataları üzerine yapılan çalışmalarda hadislerde geçen kelimelerin manalarının doğru tespit edilmemesinin yaygın bir sorun olduğu ve bu durumun ciddi mana kayıplarına yol açabildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tercüme, Çeviri, Anlam, Yorum, Çeviri Hataları.

Translation Problems Caused by Semantic Changes in Hadith Translations Specifically Regarding the Term Semâha

Mehmet Ali ÇALGAN

Assoc. Prof., University of Adıyaman, Faculty of Theology, Department of Hadith, Adıyaman/Türkiye,
mehmetcalgan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5780-5067>

Research Article

History

Received: 01.07.2025
Accepted: 19.11.2025
Published: 12.15.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declare that have no competing interests.

Copyright

© Mehmet Ali ÇALGAN |
Creative Commons
Attribution-
Noncommercial 4.0 (CC
BY-NC) International
License

Abstract

Problems in the translation of hadiths lead to the loss of the Prophetic message to the extent of the translation problem. Despite this serious situation, it can be understood from the erroneous and careless translations that the necessary attention is not paid to translation. Therefore, the issue of accurate translation of hadiths continues to maintain its contemporary importance. The subject of this article is the determination of the correct meaning of a hadith that characterizes faith as patience and *semâha* and the evaluation of the Turkish translations. The aim of our study is to raise awareness about the importance of hadith translation by presenting an interesting case study of possible problems that may arise in hadith translations. Generally, if there is a word whose meaning is unknown in the text of a hadith, a research is needed to determine the meaning of this word. However, the word *semâha* in the hadith subject to our analysis evoked the word *musâmaha*, which is derived from the same root, in the minds of the translators, and the word was translated as tolerance based on today's common usage. On the other hand, as a result of our research on the relevant hadith by resorting to document analysis and comparison methods, it has been seen that the word *semâha* in the hadith, which is the subject of our analysis in both classical Arabic language sources, works of *garib al-hadith*, hadith commentaries and classical Islamic ethics works, means generosity in a way that leaves no room for any doubt. As a result, the existing translations have unwittingly omitted the original meaning of the word *semâha*, which is generosity, and the meaning of the hadith has changed significantly.

Keywords: Hadith, Translation, Meaning, Interpretation, Translation Mistakes.

Cite as

Çalgan, Mehmet Ali. "Translation Problems Caused by Semantic Changes in Hadith Translations, Specifically Regarding the Term Semâha". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/2 (2025), 514-530.
<https://doi.org/10.52637/kiid.1731740>

Giriş

Hadislerin sağlıklı bir şekilde tercümesi konusu güncelliğini ve önemini korumaya devam etmektedir. Nitekim bir hadisten istifadenin ilk adımı olan çeviri meselesinin hak ettiği itinaı görmediği, hatalı ve dikkatsiz bazı çevirilerden anlaşılabilmektedir. Hâlbuki hadis çevirisi, Arapça bilgisinin yanında ciddi bir hadis alt yapısı da gerektirmekte ve çeviri sürecinde söz konusu hadis ile ilgili muhtelif kaynaklardan müstağni kalmak mümkün olmamaktadır. Ancak gerekli tahkik yapılmadan tamamlanan tercümeler hadislerde verilmek istenen mesajın belli bir oranda kaybolmasına yol açabilmektedir. Bazı durumlarda ise anlam kaybı daha ileri derecelere varabilmektedir.

Ülkemizde hadis çevirilerinde görülen sorunlar hakkında bir takım kayda değer araştırmaların yapıldığı müşahade edilmektedir. Bu kapsamda Bozkurt, Erul, Coşkun, Çalgan ve Uysal gibi bazı araştırmacılar seçilen bir takım müşahhas misaller üzerinden konuya dikkat çekmeye ve farkındalık uyandırmaya gayret etmişlerdir.¹ Kara, hazırladığı doktora çalışmasında daha ziyade çeviri teknikleri üzerine yoğunlaşmış olsa da yine bir takım tercüme örneklerini de çeşitli açılardan değerlendirmeye tabi tutmuştur.² Özcan ise *Sahîh-i Buhârî*'de geçen mesellerin Türkçe tercümelerinde rastlanılan sorunları ve izlenen yöntemleri incelemiştir.³ Bu çalışmalar son derece kıymet taşımakla birlikte bunların yeterli olduğunu söylemek mümkün gözükmeyip hadis çevirisi meselesinin daha geniş çaplı ve daha çok sayıda incelemelere konu olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Mezkûr ihtiyaca binaen bu araştırmamızda imanı sabır ve *semâha* (السماحة) olarak niteleyen bir hadisin⁴ çevirisi mercek altına alınmıştır. *Semâha* kelimesi Türkçemizde müsamaha kelimesiyle eşleştirildiği, müsamaha kelimesi ise günümüz Türkçesinde yaygın olarak hoşgörü anlamında kullanıldığı için söz konusu hadisin tercümelerinde mezkûr kelimenin *hoşgörü* olarak çevrildiği tespit edilmiştir.⁵ Fakat söz konusu hadis üzerinde yaptığımız tetkik neticesinde klasik Arap dili kaynakları, garîbu'l-hadîs eserleri, hadis şerhleri ve klasik İslâm ahlaki eserlerinde araştırmamızın odağını teşkil eden *semâha* kelimesinin öne çıkan manası olarak *cömertlik* kavramına işaret edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca, yaptığımız araştırma sonucunda aynı kökten türemiş olan *müsâma* kelimesi ile *semâha* kelimesi arasında bir anlam farkı bulunduğu ve söz konusu kelimeye kaynaklarda asıl olarak "kolaylık sağlama" anlamı verildiği saptanmıştır. Öte yandan, *müsâma* kelimesinin Türkçe'ye geçtikten sonra *hoşgörü* anlamına gelecek şekilde bir anlam daralması geçirdiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Arapça'dan Türkçe'ye geçen bazı kelimelerin anlam daralması, genişlemesi veya kayması gibi bir takım anlam değişikliklerine uğramış olduğu çeşitli araştırmalara konu olmuştur.⁶

Makalemizin birinci bölümünde dil kaynakları ve İslâm ahlakına dair eserlerde *semâha* kelimesinin anlamı araştırılmıştır. İkinci bölümde ise araştırmamıza konu olan "İman, sabır ve semâhadır" (مَا الْإِيمَانُ؟) (قَالَ: الصَّبْرُ وَالسَّمَاةُ) hadisinin anlamı hadis şerhlerinden istifadeyle incelenmiş, hadislerde *smh* kökünden gelen diğer kelimelerin kullanımları ve bunların manası hakkında kaynaklarda verilen izahat tetkik edilmiştir. Son olarak, incelediğimiz hadisin tercümelerinin rivayetin anlamını doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığı kaynaklardaki bilgiler ışığında değerlendirilmiştir.

¹ Nebi Bozkurt, "Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyumlu Gerek Kurallar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1994), 211-281; Selçuk Coşkun, "Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılık", *EKEV Akademi Dergisi* 12/35 (2008), 33-48; Bünyamin Erul, "Temel Hadis Kaynaklarının Çevirileri Üzerine Bir Kritik", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü* (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008), 212-237; Mehmet Ali Çalgan, "Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanılan Hatalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 517-551; Şule Yüksel Uysal, "Akra-Halkâ Deyişi Özelinde Hz. Peygamberin Safiyye'ye Uğursuzluk Nisbetinin İmkânı Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 321-344.

² Emin Kara, *Türkçeye Aktarılan Hadislerin Çeviri Kuram ve Stratejileri Bağlamında Değerlendirilmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

³ Muhammed Özcan, *Sahîh-i Buhârî'nin Türkçe Çevirilerinde Atasözü-Deyim Düzeyinde Eşdeğerlik Sorunları* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 32/177 (No. 19435).

⁵ Mesela bk. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 1/204; Mehmet Emin Özafşar (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/207.

⁶ Bu konuda çok sayıda akademik araştırma bulunmakla beraber fikir vermesi açısından bunlardan bazı örnek çalışmalara işaret edilebilir: Hasan Akreş, "Arapçadan Türkçeye Geçen Bazı Sözcüklerdeki Anlam Değişimi ve Kullanım Farklılığı", *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 7/3 (2024), 646-659; Zeynep Ayça Anıl, *Aslı Arapça Olup Türkçe'ye Anlam Kaymasına Uğrayarak Geçmiş Kelimeler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002); Nurdane Güler, "Khr Kökündeki Anlam Kayması ve Bunun Kur'ân Meâllerine ve Tefsirlerine Yansıması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2018), 137-166; Fatih Yener, "Türkçeye Anlam Kayması ile Geçmiş Arapça Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri Üzerine Bir Uygulama Araştırması", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 768-789.

1. Dil Kaynakları, Garîbu'l-hadîs Kitapları ve Ahlak Eserlerinde *Semâha* Kelimesinin İncelenmesi

Bu bölümde *smh* (سَمَحَ) kökünden türeyen kelimelerin anlamları hakkında temel dil kaynakları, garîbu'l-hadîs kitapları ve ahlak eserlerinde verilen izahatı ana hatlarıyla sunmak istiyoruz. Her üç kaynak türünü kendi içerisinde zamansal sıraya riayet ederek inceleyeceğiz. Daha sonra mezkûr kaynaklarda *müsâmaha* kelimesine verilen anlam ile günümüz Türkçesinde verilen anlamı karşılaştırarak bir anlam değişmesi yaşanıp yaşanmadığını tespiti çalışacağız.

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından telif edilen, şekil ve içerik açısından özgün bir eser olan *Kitâbü'l-Ayn* isimli lügatte (سَمَحَ سَمَاحَةً وَجَادَ بِمَالِهِ) denilerek kelimenin manası olarak cömert davranmaya işaret edilmiştir. Ayrıca (وَسَمَحَ لِي بِذَلِكَ يَسْمَحُ سَمَاحَةً وَهُوَ الْمَوَافَقَةُ فِيمَا طَلَبَ) şeklinde bir izah verilerek kelimenin ل harf-i cerriyle birlikte kullanımında istenilen bir şeye muvafakat etmek anlamına da geldiği belirtilmiştir. Kelimenin sıfat hali olarak (سَمِخَ) ve (سَمِخًا) şekilleri gösterilmiş ve (رَجُلٌ مَسْمُوحٌ) tabiri cömert kişi olarak açıklanmıştır. Kelimenin sıfat hallerinin çoğulları ise (سَمَاحَةً) ve (مَسَامِيحٍ) olarak gösterilmiştir. Kelimenin (تَسْمِيحٍ) şeklindeki mastar hali hızlanmak olarak açıklanmış; öte yandan vurmak ve koşmak bağlamında (مُسَامَاةً) ise hafif ve kolayca gerçekleşmek şeklinde izah edilmiştir. Ayrıca ism-i mef'ûl olarak kullanımının yer aldığı (مُسَمَّحٌ) ifadesi, yumuşak olana kadar yontulmuş ve düzlenmiş mızrak olarak tarif edilmiştir.⁷

İbnü's-Sikkît (ö. 244/858) konularına göre tanzim ettiği bir sözlük olan *el-Elfâz* isimli çalışmasında cömertlik (السَّخَاءُ) için ayırdığı bölümde ilgili kelimeleri göstermiş, bu kapsamda s-m-h köküne de yer vererek kelimenin ism-i tafdîl halini içeren (أَسَمَحَ مِنْ لَافِظَةٍ) tabirini “kursağında bir şey kalmayacak derecede yavrusunu besleyen kuştan bile daha cömert” olarak izah etmiştir.⁸ İbnü'l-Kûtiyye'nin (ö. 367/977) fiilleri müstakil olarak inceleyen eseri *el-Ef'âl*'de (سَمَحَ) fiilinin vermek ve istenilen bir şeye muvafakat etmek şeklinde iki anlamına işaret edilmiştir.⁹ Ayrıca (عَسَرَ الرَّجُلَ) tabirinin (قُلْ سَمَاحَهُ وَضَاقَ خَلْقُهُ) şeklinde izah edilmesi bu ifadede geçen (سَمَحَ) şeklindeki mastarın muvafakat ve kolaylık gösterme anlamında kullanıldığını göstermektedir.¹⁰

Erken dönem dil âlimi İbn Fâris (ö. 395/1004) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* isimli eserinde s-m-h kökünün kolaylık ve uyum manaları taşıdığını ifade etmiş, (سَمَحَ لَهُ بِالشَّيْءِ وَرَجُلٌ سَمِخٌ، أَيْ جَوَادٌ) şeklindeki izahıyla da kelimenin ل harf-i cerriyle kullanımında ve sıfat halinde cömertlik anlamına delalet ettiğini belirtmiştir. İbn Fâris sıfatın çoğulu olarak (سَمَاحَةً) ve (مَسَامِيحٍ) kelimelerine işaret etmiş, (سَمَحَ) kelimesinin ise hızlanmak demek olduğunu bildirmiştir. Yazar son olarak (مُسَامَاةً) ve (مُسَمَّحٌ) tabirleriyle ilgili Halîl b. Ahmed'in yukarıda nakledilen açıklamalarını tekrarlamıştır.¹¹ Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luga* ve *es-Sihâh* isimleriyle bilinen sözlüğünde (السَّمَاخُ) ve (السَّمَاخَةُ) masdarları cömertlik (الْجُودُ) olarak açıklanmış, (سَمَحَ بِهِ) bir şeyi getirmek, (سَمَحَ لِي) ise vermek olarak izah edilmiştir. Kelimenin sıfat halleri ve bunların çoğulları *Kitâbü'l-Ayn*'daki gibi verilmiştir. (مُسَامَاةً) kelimesi kolaylık göstermek, (أَسَمَحْتُ رُؤُسَهُ) tabiri ise “boyun eğdi ve uyum gösterdi” şeklinde açıklanmıştır.¹²

İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) *Kitâbü'l-Ayn* tarzında hazırlamış olduğu *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam* isimli lugatta (سَمَحَ سَمَاحَةً وَسَمَاحًا وَسَمُوحًا وَسَمَاحًا وَسَمَاحًا وَسَمَاحًا) denilerek işaret edilen mastar hallerinin “cömertlik” anlamı taşıdığı kaydedilmiştir. Öte yandan, (وَسَمَحَ لِي بِذَلِكَ يَسْمَحُ سَمَاحَةً، وَأَسَمَحَ: وَافَقَنِي عَلَى) şeklindeki malumat ise kelimenin “muvâfakat” şeklinde bir manasının da bulunduğunu göstermektedir. Yine (سَمَحَ وَتَسَمَّحَ: فَعَلَ شَيْئًا فَسَهَلَ فِيهِ) bilgisi fiilin anlamının bablara göre değiştiğine ve söz konusu fiilin kolaylık göstermek anlamına da geldiğine işaret etmektedir. Son olarak (أَسَمَحْتُ الدَّابَّةَ بَعْدَ) bilgisi bu hususu doğrulamakta ve fiilin bir başka bâbda “boyun eğmek ve uysal davranmak” anlamının da mevcut olduğunu ispatlamaktadır.¹³

Zemahşerî (ö. 538/1144) *Esâsü'l-belâga* isimli mecazlar sözlüğünde (عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَإِنَّ فِي الْحَقِّ مَسْمَحًا أَيْ) şeklinde deyişten¹⁴ bahsederken görüldüğü üzere s-m-h kökünden müştak olan

⁷ Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.), 3/272.

⁸ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk İbnü's-Sikkît, *el-Elfâz*, thk. Fahrüddin Kabâve (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1419/1998), 147.

⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer İbnü'l-Kûtiyye, *el-Ef'âl*, thk. Ali Fûde (Kahire: Mektebetu Hanci, 1371/1952), 436.

¹⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *el-Ef'âl*, 233.

¹¹ Ebû'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389/1969), 3/99.

¹² Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-luga*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987), “smh”, 1/376. Ayrıca bk. Vankulu Mehmed Efendi, *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “smh”, 1/431-432.

¹³ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâîl İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 3/216-217.

¹⁴ “Haktan yana ol, zira hakta insanı batıla muhtaç bırakmayacak bir genişlik ve seçenek bulunmaktadır.”

(مسمحا) kelimesini (متسعا) yani genişlik olarak açıklamıştır.¹⁵ Ahmed b. Abdülmü'min eş-Şerîşî (ö. 619/1222), *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî* isimli eserinde (اغضاء) kelimesini (تجاوز ومسامحة) olarak tarif etmiş ve bu kelimenin manasının bir kusuru görmezden gelmek olduğunu beyan etmiştir.¹⁶

İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab* isimli eserinde *smh* maddesinde verilen geniş malumata bakıldığında kelimenin birinci ve asıl manası olarak cömertliğin ifade edilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim maddenin hemen girişinde yer alan şu bilgiler bu hususta sarihdir: (السَّمْحُ وَالسَّمَاحَةُ: الْجَوْدُ. سَمَحَ سَمَاحَةً وَسُمُوْحَةً وَسَمَاحًا: جَادَ). Görüldüğü üzere kelimeye verilen anlam cömertliktir. Maddenin devamında paylaşılan (سَمَحَ وَأَسَمَحَ إِذَا جَادَ وَأَعْطَى عَنْ كَرَمٍ وَسَخَاءٍ) şeklindeki bilgi de yine aynı manayı pekiştirmektedir. İbn Manzûr, müsâmaha kelimesini ise müsâhele (المُساهلة) yani kolaylık sağlama olarak açıklamıştır. İstîşad için (السَّمْحُ رِيَاخٌ) hadisine yer veren müellif söz konusu hadisi kolaylık sağlamanın sahibine kâr getireceği şeklinde izah etmiştir. Müellif (الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ) sözünü ise sıkıştırma ve zorluk olmama olarak şerh etmiştir. Maddenin devamında İbn Manzûr kelimenin farklı bağlamlarda (hayvan, değnek, mızrak, yay, yürüyüş) kullanımları hakkında bilgi vermiştir.¹⁷ Mezkûr sözlüğün *iğmâd* maddesinde ise (الإغماضُ: المُسامحةُ والمُساهلةُ. وَغَمَضْتُ عَنْ فُلَانٍ إِذَا تَسَاهَلْتُ عَلَيْهِ فِي بَيْعٍ أَوْ شِرَاءٍ، وَأَغَمَضْتُ) şeklindeki izah, müsâmaha kelimesinin kolaylık sağlama anlamına işaret etmektedir.¹⁸

Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhîd* isimli Arapça sözlüğünde (سَمَحَ، كَزَمَ، سَمَاحًا وَسَمَاحَةً) şeklinde verilen izahtan kelimenin cömert olmak anlamına geldiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235/1819) *el-Kâmûsü'l-muhîd*'in Türkçeye çevirisi olan *Kâmûs Tercümesi (el-Okyânûsü'l-basîd fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhîd)* isimli eserinde kelimenin bazı farklı formlarının anlamları şu şekilde gösterilmiştir: “sert olmayan yay” (semha), “şol millete itlak olunur ki onda zîk ve şiddet olmayıp ahkâmı sehl ve yüsrü müstemil ola ki murâd millet-i İslâmiyye'dir” (semha), “serkeş insân ve hayvân yavaşıyıp râm ve münkâd olmak” (ismâh), “dügümü olmayan düz ve hemvâr ağaç dalı” (semh), “rıfk ve sühûletle yürümek” (tesmîh). *el-Müsâmeheât* kelimesi ise “bir hususta ‘unf ve şiddet ve su‘ûbet eylemeyip rıfk ve sühûletle muâ‘mele eylemek”; et-*tesâmuḥ* kelimesi ise “birbirine su‘ûbet ve müzâyaka göstermeyip sühûlet ve müsâ‘ade vechiyle muâ‘mele edişmek” olarak izah edilmiştir.²⁰ Dolayısıyla bu son iki kelimenin esas olarak “kolaylık göstermek” manasına geldiği anlaşılmakta olup İbn Manzûr'un da müsâmaha kelimesini müsâhele (المُساهلة) şeklinde izahıyla uyum göstermektedir. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki *semâha* ile esas olarak “cömertlik”; *müsâmaha* ile ise esas olarak “kolaylık gösterme” şeklinde bir anlam kastedilmekte ve bu iki kelimenin medlûlleri arasında bu şekilde bir ayrıma gidilmektedir.

Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs* isimli eserinde s-m-h fiilinin açıklamasında (إِذَا (جَادَ) بِمَا لَدَيْهِ (وَكَزَمَ) ifadesiyle yine cömertlik anlamına işaret edildiği görülmektedir. Bu eserde verilen malumat da büyük ölçüde *Lisânü'l-'Arab*'daki ilgili madde ile örtüşmekte olup kelimenin farklı formlarının cömertlik ve kolaylık göstermek anlamlarını ifade ettiği anlaşılmaktadır.²¹ Son olarak, Ahmed Fâris Efendi'nin (ö. 1305/1887) *el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs* isimli eserinde (سمح بكذا يسمح بقتحتين سموحا وسماحا وسماحة جاد) şeklindeki izahtan kelimenin vermek, cömert olmak ve muvafakat göstermek şeklinde anlamları olduğu görülmektedir.²²

Garîbî'l-hadîs kitaplarının sunduğu malumat da önem arz etmektedir. Bu kapsamda Sâbit b. Hazm es-Sarakustî (ö. 313/925) *ed-Delâ'il fî garîbi'l-hadîs* isimli eserinde (سَمَحَ الرَّجُلُ بِكَذَا وَكَذَا يَسْمَحُ سَمَاحًا وَسَمَاحَةً، وَهِيَ) şeklindeki izahıyla kelimenin muvafakat ve kolaylaştırma anlamlarına dikkat çekmiştir.²³ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095) *Tefsîru garîbi mâ fî's-Sahîhayn* isimli eserinde müsâmaha kelimesini bir yerde hakkını ve alacağını alırken bunun bir kısmını bağışlamak, diğer bir yerde ise bir kusuru bağışlamak olarak açıklamıştır.²⁴ Kâdî İyâz (ö. 544/1149) *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr* isimli eserinde (السماحة في البيع أي التسهيل) diyerek semaha kelimesinin kolaylaştırma şeklinde bir anlamının da

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsıl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/472.

¹⁶ Ahmed b. Abdülmü'min Şerîşî, *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/15.

¹⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), “smh”, 2/489-490.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “gmd”, 7/199.

¹⁹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), “smh”, 225.

²⁰ Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-Basîd fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîd Kâmûsü'l-Muhîd Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), “smh”, 2/1151-1152.

²¹ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs* (Kuveyt: Vezaretü'l-İrşad, 1422/2001), “smh”, 6/484-487.

²² Ahmed Fâris Efendi, *el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs* (İstanbul: Matbaatu'l-Cevâib, 1299/1882), 436.

²³ Sâbit b. Hazm Sarakustî, *ed-Delâ'il fî garîbi'l-hadîs*, thk. Muhammed b. Abdullah el-Kannâs (Riyad: Mektebetu Abîkân, 1422/2001), 2/701.

²⁴ Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh Humeydî, *Tefsîru garîbi mâ fî's-Sahîhayn*, thk. Zübeyde Muhammed Abdülazîz (Kahire: Mektebetu's-Sunne, 1415/1995), 160, 339.

bulunduğuna işaret etmiş,²⁵ ayrıca (تَجَاوَزُوا عَنْ الْمُعْسَرِ وَفَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ وَيَتَجَاوَزُ عَنْ ذُنُوبِهِ أَيْ سَامَحُوا وَالتَّجَاوَزَ الْمُسَامَحَةَ) şeklindeki izah ile müsamaha kelimesinin bağışlamak ve kolaylık sağlamak anlamlarına gelebildiğini belirtmiştir.²⁶

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Kesf li-müşkili's-Sahîhayn* isimli eserinde müsamaha kelimesinin cevaz ve tecavüz kelimeleriyle aynı anlama geldiğini ve (كنت أيسر على المُوسر) hadisinde bahsi geçen münakaşa etmemek ve hakkını tam olarak almaktan vazgeçmek manasını taşıdığını kaydetmiştir.²⁷ İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* isimli eserinde anılan fiilin asli manası olarak cömert olmaya (سَمَحَ وَأَسَمَحَ إِذَا جَادَ وَأَعْطَى عَنْ كَرَمٍ وَسَخَاءٍ) işaret etmiştir. Müellif *semâha* ile *müsâma* arasında bir ayrıma giderek ikincisini kolaylık sağlama (المُسَاهَلَة) olarak açıklamıştır.²⁸ Müellif eserin g-m-d maddesinde ise (الإِعْمَاضُ: المُسَامَحَةُ وَالْمُسَاهَلَةُ. يُقَالُ: أَعْمَضَ فِي الْبَيْعِ يُعْمِضُ إِذَا اشْتَرَاهُ مِنَ الْمُبِيعِ وَاسْتَحْطَهُ مِنَ الثَّمَنِ فَوَاقَهُ عَلَيْهِ) şeklindeki izahla, müsamaha kelimesini ticaret bağlamında alıcının malın miktarını artırma, fiyatını düşürme talebine müspet cevap vermek şeklinde açıklamıştır.²⁹

Ahlak ilminin uzmanları faziletlerin mahiyetleri hakkında daha dikkatli davrandıkları için onların verdikleri malumat son derece önemlidir. Ahlak kitaplarına baktığımızda Mâverîdî (ö. 450/1058), *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* isimli eserinde cömertlik kapsamında *semâha* kelimesini birçok defa kullanmıştır. Mesela: “Zekâtı vermek nefsin övgüye layık olan cömertliğe (*semâha*) alışmasını ve yergiye layık olan cimrilikten kaçınmasını sağlar.” (هَذَا مَعَ مَا فِي آدَاءِ الزَّكَاةِ مِنْ تَمَرِّينِ النَّفْسِ عَلَى السَّمَاخَةِ الْمُخْمُودَةِ وَمُجَانِبَةِ الشُّحِّ الْمَذْمُومِ) ve: “İstenilen bir karşılık olmaksızın övülen yerlere malın harcanması cömertliğin (*semâha*) sağladığı bir durumdur.” (النَّبِيْغُ) (بَيِّدَ الْمَالِ فِي الْجِهَاتِ الْمُخْمُودَةِ لِعَبْرِ عَوْضٍ مَطْلُوبٍ. وَهَذَا يَنْبَغُ عَلَيْهِ سَمَاخَةُ النَّفْسِ وَسَخَاؤُهَا) ifadelerinde³⁰ bu tarz kullanımlar görülebilmektedir.

Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* isimli meşhur eserinde cömertlikle ilgili bir bölüm açılmış, burada (الجُودُ وَالْكَرَمُ وَالسَّخَاءُ وَالسَّمَاخَةُ) kelimelerinin yakın manalara geldiği kaydedilmiş ve aralarındaki ince anlam farklarına değinilmiştir. Bu kapsamda *semâhanın* bir kişinin başkasından alacağından gönül hoşnutluğuyla vazgeçmesi anlamına geldiği ve bu yönüyle kötü ahlaki ifade eden şekase kelimesinin zıttı olduğu belirtilmiştir.³¹

Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye* isimli ahlak eserinde cömertlik erdeminin altı fazileti içerdiği belirtilmiş ve bunlar şöyle sıralanmıştır: Kerem, îsâr, âl-i cenâplık (nübl), müvâsât, semâhat, müsâmahât. Müellif son iki erdemi Kınalızâde (ö. 979/1572) gibi açıklamıştır. Müsâma için: “Terki gerekli olmayan şeyleri tok gözlülükten dolayı bırakmaktır.” tarifini veren müellif bu davranışa örnek olarak karşılık beklemeden alacağının bir kısmını terk etmeyi göstermiştir. Taşköprizâde devamında: “Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki, bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”³² âyet-i kerîmesini ve: “Kim borçluya mühlet tanır veya bağışlarsa, Allah, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı günde (kıyamet gününde) onu gölgesinde gölgelendirir.”³³ hadisini müsâma bağlamında paylaşmıştır.³⁴ Bu bilgiler müsâma faziletinin müslüman ahlak âlimleri açısından nasıl değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim borçluya zaman tanıma veya borcunda indirim yapma gibi kolaylıklar sağlamak esas olarak cömertliğin tezahürleri olan davranışlardır; yani, bu davranışların kaynağı cömertlik faziletidir.

Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* isimli eserinde cömertlik faziletinin altında yedi erdem saydığı ve bunlardan ikisinin *semâha* ile *müsâma* olduğu görülmektedir. Kınalızâde'nin cömertlik erdemi kapsamında değerlendirdiği faziletler şunlardır: “Kerem, îsâr, afv, mürüvvet, müvâsât, semâhat, müsâmahât”. Müellif *semâhatı* şöyle tarif etmiştir: “Bezli lâzım u vâcib olmayan nesneleri hüsn-i rıza ve safâ-yı kalb ile bezl eylemektir.”. Daha sade bir ifadeyle söyleyecek olursak semâhat; verilmesi zorunlu olmayan şeyleri bile gönüllü olarak verebilmektir. Müsâma ise şöyle tarif edilmiştir: “Terki lâzım u vâcib olmayan nesneleri nef'-i gayr ve rıza-yı mâsivâ için rızâen ve ihtiyâren

²⁵ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr* (Fas: Matbaatu'l-Mevleviyye, 1328/1910), 2/220.

²⁶ Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr*, 1/164.

²⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Kesf li-müşkili's-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin Bevvâb (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 2/204.

²⁸ Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebü'l-İlmiyye, 1399/1979), “smh”, 2/398.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, “gmd”, 3/387.

³⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1406/1986), 91, 183.

³¹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, thk. Muhammed Emîn Karaali (Amman: Dâru'l-Feyha, 1407/1986), 1/230.

³² el-Bakara 2/280.

³³ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998), “Büyü”, 67.

³⁴ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, haz. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 88-92.

terk etmektir.”.³⁵ Sadeleştirecek olursak müsâma; feragat edilmesi zorunlu olmayan şeyleri başkalarının yararı için bırakabilmektir. Dolayısıyla müsâmanın, alacağından vazgeçmek gibi hususları kapsadığı anlaşılmaktadır.

Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) ise *Şerhu's-Şifâ* isimli eserinde semâhanın cömertliğin özel bir çeşidi olduğunu ve ticari muamelelerde kolaylık göstermek suretiyle cömert davranmak (mal alırken fazla ödemek, alacağını isterken indirim yapmak gibi) anlamına geldiğini belirtmiştir.³⁶ Müellif eserin bir diğer yerinde ise (سماحة أي جود وعطاء ومسامحة ومساهلة) diyerek semâha kavramını cömertlik ve kolaylık sağlamak olarak açıklamıştır.³⁷

Seyyid Şerîf el-Cürânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rifât* ve Tehânevî'nin (ö. 1158/1745'ten sonra) *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm* isimli eserlerinde *semâha* kelimesi “vermesi gerekli olmayan şeyleri lütuf olarak vermek” (يُذِلُّ مَا لَا يَجِبُ تَفَضُّلاً), *müsâma* kelimesi ise “terki gerekli olmayan şeyleri tok gözlülükten dolayı bırakmak” (تَرْكُ مَا لَا يَجِبُ تَنْزَهاً) olarak açıklanmıştır.³⁸ Dolayısıyla iki terim arasında yukarıda geçtiği üzere bir ayrım olduğu, bu bilgilere göre *semâha* kelimesinin cömertliğe, *müsâma* kelimesinin ise kolaylık gösterme ve hakından feragat etme anlamlarına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Buraya kadar sunulan kaynaklarda geçen malumat ışığında *semâha* kelimesinin anlam çerçevesinde muvafakat, kolaylık gösterme gibi anlamlar olmakla beraber asıl öne çıkan mananın cömertlik olduğu anlaşılmaktadır. *Müsâma* kelimesinin anlam çerçevesinde ise bir kusuru görmezden gelmek, münakaşa etmemek, alıcının taleplerine olumlu cevap vermek, hakkını tam olarak almaktan vazgeçmek gibi anlamlar olmakla birlikte öne çıkan anlamın kolaylık sağlamak olduğu görülmektedir.

Şemseddin Sâmî (ö. 1322/1904) tarafından telif edilen *Kâmûs-ı Türkî*, *semâhat* kelimesini “cömertlik, el açıklığı, sehavet”; *müsâma* kelimesini ise “görmezliğe gelme, aldırma, bir kabahatliye karşı şiddet göstermeyip geçiverme” ve “ihmal, tekâsül, adem-i dikkat” olarak açıklamıştır.³⁹ Burada *semâhat* kelimesinin manasının yukarıda paylaştığımız malumatla uyumlu olduğu ancak “müsâma” kelimesinin manasında bir uyumsuzluk olduğu müşahade edilmektedir. Zira Arapça kaynaklarda *müsâma* kelimesinin “kolaylık gösterme” anlamına geldiğine işaret edilirken *Kâmûs-ı Türkî*'de kolaylık göstermek gibi bir anlama işaret edilmemiş, bilakis bir hatayı görmezden gelme ve ihmal şeklinde iki anlam verilmiştir. Dolayısıyla söz konusu kelimenin Türkçeye geçişinde bir anlam değişmesine uğradığının izlerini bu eserde tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Zira “ihmal” anlamı zaten “kolaylık gösterme”den oldukça uzak olmakla beraber “görmezliğe gelme” anlamı da “kolaylık gösterme” ile birebir örtüşmemektedir. Çünkü bir konuda kolaylık göstermek için ortada bir hata ve kusurun olmasına ve bu kusurun görmezlikten gelinmesine ihtiyaç yoktur; hoş görülecek bir kabahat olmadığı durumlarda da pekâlâ kolaylık sağlanabilir.

Müsâma kelimesinde görülen anlam değişikliğini ortaya koymak için Türk Dil Kurumu'nun (TDK) çevrimiçi olarak sunduğu sözlük sayfasındaki bilgilere bakılabilir. Burada “*müsamaha*” kelimesinin anlamı “hoşgörü” ve “görmezlikten gelme, göz yumma” olarak verilmektedir. Örnek bir kullanım olarak da şu cümle alıntılanmıştır: “Cezalar hiçbir müsamaha gösterilmeden derhâl tatbik ettirilirdi. - Asaf Halet Çelebi”.⁴⁰ Ancak dikkat edilirse bu cümledeki *müsamaha* kelimesinin yerine *hoşgörü* kelimesi getirildiğinde anlam birebir karşılanmakta ise de “kolaylık sağlama” kelimesi getirildiğinde anlamın tam olarak oturmadığı görülmektedir. Bu durum Türkçede müsamaha kelimesinin hoşgörü anlamına gelecek şekilde bir değişim yaşadığını göstermektedir.

Öte yandan TDK Sözlük hoşgörüü “yapılan yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme” olarak tanımlamıştır.⁴¹ Dolayısıyla hoşgörü ortada hoş görülecek/göz yumulacak bir kusuru gerektirirken “kolaylık gösterme” erdeminde böyle bir durum söz konusu değildir. Kısaca, TDK Sözlüğün *müsamaha* kelimesine verdiği anlam ile bu kelimeye Arapça kaynakların verdiği anlamın farklılık gösterdiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla “müsamaha” kelimesi dilimize anlam daralmasına uğrayarak geçmiş, bu süreçte “kolaylık gösterme” anlamından uzaklaşmış ve “hoşgörü” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Gerek Arap dilinin kendi içinde gerekse Türkçede söz konusu kelimenin anlam

³⁵ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî Kınalızâde'nin Ahlak Kitabı*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 218.

³⁶ Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, thk. Abdullah Muhammed Halîlî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/255.

³⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, 1/154.

³⁸ Seyyid Şerîf Cürânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1982), “semâha”, 121; “müsâma”, 212; Muhammed A'lâ b. Alî Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm* (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1417/1996), “semâha”, 1/971; “müsâma”, 2/1527.

³⁹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Paşa Yavuzarslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), “semahat”, 1062; “müsamaha”, 874.

⁴⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Müsamaha” (Erişim 15 Şubat 2025).

⁴¹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Hoşgörü” (Erişim 15 Şubat 2025).

kapsamında yaşanan değişikliklerin zamansal seyrinin incelenmesi müstakil bir araştırma konusu olabilir. Biz burada bu sürecin ayrıntılı bir tetkikini dil uzmanlarına havale ederek bizim araştırmamızı ilgilendiren yönlerine işaret etmekle iktifa ediyoruz.

Hadis çevirilerinde yaşanan sorun çift katmanlı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci katman Arapçada *semâha* ile *müsâma* kelimeleri arasındaki anlam farkına dikkat edilmemesidir. Zira günümüz Türkçesinde *semâha* kelimesi bulunmadığı için zihinler onun yerine *müsâma* kelimesine yönelmektedir. İkinci katman ise *müsâma* kelimesinin Türkçeye geçiş sürecinde uğradığı anlam değişikliğidir. Sonuç olarak bizim de kanıksadığımız, Türkçedeki “*müsâma* = hoşgörü” anlam ilişkisinin sonucu olarak bir hadiste geçen *semâha* kelimesi Arapçadaki “*semâha* = cömertlik”, “*müsâma* = kolaylık sağlama” anlam ilişkileri göz ardı edilerek doğrudan *hoşgörü* olarak çevrilebilmektedir. Hâlbuki dikkat çektiğimiz üzere *müsâma* kelimesinin anlamında bir daralma yaşandığı gibi asıl önemlisi, *semâha* kelimesiyle *müsâma* kelimesi özdeş ve eşanlamlı değildir.

Tablo 1. “Semâha” ve “Müsâma” Kelimelerinin Anlam İlişkileri

Türkçede:		Arapçada:		Arapçada:
müsâma= hoşgörü	Anlam değişimi 	müsâma= kolaylık sağlama	Anlam farklılığı 	semâha= cömertlik

Bu bölümde paylaşılan bilgiler muvacehesinde *semâha* kelimesinin asıl olarak “cömertlik” anlamına geldiği ve bu anlamın kelimenin en fazla öne çıkan anlamı olduğu, *müsâma* kelimesinin de bağışlama anlamının yanında yine esas olarak cömertlik bağlamında, alacağından feragat etme gibi kolaylıklar sağlama anlamına geldiği görülebilmektedir. İkinci bölümde gerek *semâha* kelimesinin gerekse aynı kökten türeyen diğer kelimelerin hadislerdeki kullanımları ve bunlar hakkında yapılan izahlara değinilecektir.

2. Hadislerde ve Hadis Şerhlerinde Semâha Kelimesinin İncelenmesi ve Çevirilerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde öncelikle makalemizin üzerine odaklandığı “İman, sabır ve semâhadır” hadisinin anlamı hadis şerhlerinden istifadeyle incelenecek, ardından “smh” kökünden gelen diğer kelimelerin hadislerdeki kullanımları ve bunların manası hakkında kaynaklarda verilen izahat tetkik edilecektir. Ayrıca çeşitli kitaplarda yapılmış olan hadis tercümelerinin hadisin anlamını doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığı kaynaklardaki bilgiler ışığında değerlendirilecektir.

2.1. Hadislerde Semâha Kelimesinin Kullanımı

İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) *İlel*’inde geçen: “Cimriliği malın azlığından, cömertliği ise malın çokluğundan kaynaklı mı sanıyorsun?” (أَتَرَى الْبُخْلَ مِنْ قِلَّةِ الْمَالِ، وَالسَّمَاةَ مِنْ كَثْرَةِ الْمَالِ) şeklindeki haberde⁴² *semâha* kelimesinin cimriliğin zıttı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu örnek, söz konusu kelimenin manasının doğrudan hadisin kendisinden anlaşılması ve başka bir kaynaktaki izaha dayanmaması itibarıyla önem arz etmektedir. Öte yandan, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *Müsned*’inde yer alan ve imanı sabır ve semâha olarak niteleyen hadisin anlamını tespit etmek için hadis şerhlerine müracaat etme imkânımız bulunmaktadır. Aslında bir önceki bölümde *semâha* kelimesinin manası tespit edilmiş olmakla beraber hadis şerhlerindeki izahların da bu manayı destekleyip desteklemediğini teyit etmek faydalı olacaktır. Söz konusu hadisin iki farklı rivayeti *Müsned*’de yer almakta olup aşağıda bu rivayetler gösterilmiştir:

عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبَّسَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ مَعَكَ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ؟ قَالَ: "خَيْرٌ وَعَبْدٌ"، قُلْتُ: مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: "طَيْبُ الْكَلَامِ، وَإِطْعَامُ الطَّعَامِ". قُلْتُ: مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: "الصَّبْرُ وَالسَّمَاةَ". قَالَ: قُلْتُ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ"

والسَّمَاةَ: أي الجود والكرم.

Birinci rivayette “İman nedir?” sorusuna cevaben Rasûlullah (sav) “sabır ve semâha” buyurmuştur.⁴³ Görüldüğü gibi *Müsned*’in muhakkikleri “semâha” kelimesini cömertlik olarak

⁴² Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim, *İlel*, thk. Sa’d Abdullah Humeyd (Riyad: Müessesetü’l-Cüreyşî, 1427/2006), 6/132-133.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/177 (No. 19435).

açıklamışlardır. Aşağıda verilen ikinci rivayette ise “Hangi amel en üstündür?” sorusuna karşılık sunulan üç seçenektan ikincisi olarak “sabır ve semâha” ifadesi yer almaktadır.⁴⁴

إِنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "الْإِيمَانُ بِاللَّهِ، وَتَصَدِيقُ بِهِ، وَجِهَادٌ فِي سَبِيلِهِ" قَالَ: أُرِيدُ أَهْوَنَ مِنْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "السَّمَاخَةُ وَالضَّبَرُ" قَالَ: أُرِيدُ أَهْوَنَ مِنْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "لَا تَنْتَهَمُ اللَّهُ فِي شَيْءٍ قَضَى لَكَ بِهِ"

Yine, aşağıda iktibas edilmiş olan ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde “Hangi amel en üstündür?” sorusunun geçtiği bir diğer rivayette bir seçenek olarak “yumuşak konuşmak, yemek yedirmek, semâh ve güzel ahlak” cevabı verilmiştir.⁴⁵

قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: "إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَتَصَدِيقٌ، وَجِهَادٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَحَجٌّ مَبْرُورٌ" قَالَ الرَّجُلُ: أَكْثَرُتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَلْيَنْتِ الْكَلَامُ، وَبَذَلِ الطَّعَامُ، وَسَمَّاحٌ وَحَسَنُ الْخُلُقِ"

Şimdi söz konusu hadisin izahı sadedinde şerhlerde sunulan malumata bakabiliriz. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtih* isimli eserinde “İman, sabır ve semâhadır” hadisini açıklarken *semâha* kelimesini cömertlik olarak izah etmiştir: “Semâha, yani dünyaya karşı kanaatkâr olarak cömert olma ve fakirlere yardımsever ve eli açık davranma” (وَالسَّمَاخَةُ أَيْ السَّخَاوَةُ بِالرُّهْدِ فِي الدُّنْيَا، وَالْإِحْسَانُ وَالْكَرَمُ لِلْفُقَرَاءِ). Yine onun şu açıklaması da konumuzla ilgilidir: “Sabır olmayana karşı, semâha ise olanla yapılır.” (وَالضَّبَرُ عَلَى الْمُفْقُودِ، (وَالسَّمَاخَةُ بِالْمَوْجُودِ)).⁴⁶ Bu ifadede de mezkûr kelimenin cömertlik anlamında kullanıldığı açıktır.

Münâvî (ö. 1031/1622) de *Feyzu'l-kadîr* isimli eserinde söz konusu hadisin şerhi sadedinde *semâha* ile *müsâmaha* arasında ayırım yaparak *müsâmahay* kolaylık gösterme (المساهلة) olarak tarif etmiş, *semâhay* izah sadedinde ise şu ifadeleri kullanmıştır: “Malı harcamak ise yüce Allah’ın yanında olana güvenen ve harcadığının kalıcı olduğuna inanan kişi dışında zor bir iştir, cömertlik ibadet edilene (Allah’a) itimat etmek olup imanın hasletlerinin en büyüklerinden birisidir” (وبذل المال وغيره من المقتنيات مشق صعب إلا على (من وثق بما عند الله واعتقد أن ما أنفق هو الباقي فالجود ثقة بالمعبود من أعظم خصال الإيمان)).⁴⁷

Emîr es-San’ânî (ö. 1182/1768) tarafından telif edilmiş olan *el-Câmi’u’s-sagîr*’in *et-Tenvîr şerhu Câmi’i’s-sagîr* isimli bir diğer şerhinde ise *semâha* doğrudan cömertlik olarak tarif edilmiştir: (والمسامحة الجود (وسخاء النفس)).⁴⁸

İmanı sabır ve cömertlik olarak vasfeden hadisin şerhlerindeki malumatı zamansal sıraya göre inceledikten sonra yine sabır ve semâha kavramlarına dair Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) bir sözünü incelemek faydalı olacaktır. Tîbî (ö. 743/1343) ve İbn Receb (ö. 795/1393) gibi âlimler Hasan-ı Basrî’nin şu izahına dikkat çekmişlerdir: “Sabır, yüce Allah’a isyan içeren amellere karşı, semâha ise yüce Allah’ın emrettiği ameller konusunda olur.” (قال الحسن: الصبر عن معصية الله، والسماحة على أداء فرض الله).⁴⁹ Burada *semâha* ile yüce Allah’ın emrettiği şekilde fakirlere yardımın kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira İbn Receb, Hasan-ı Basrî’nin mezkûr sözünden hemen önce cimrililiğin kötülüğünden bahsetmiş ve: “Cimrilik ile iman bir müminin kalbinde birleşmez.”⁵⁰ hadisine işaret etmiştir.⁵¹ Buraya kadar alıntılanan bilgilerden hareketle incelediğimiz hadisin doğru çevirisinin: “İman, sabır ve cömertliktir.” şeklinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Son olarak *semh* kelimesinin cömert manasına geldiğine işaret eden bir hadisi alıntulamakta fayda mülhaza etmekteyiz. Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’inde geçen bir haberde⁵² “zenginleriniz, cömertleriniz olduğu zaman” (وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سَمَحَاءُكُمْ) ve “zenginleriniz, cimrilерiniz olduğu zaman” (وَأَغْنِيَاؤُكُمْ بُخْلَاءُكُمْ) ifadelerinin kullanılması hadiste geçen “sumehâ” (سَمَحَاءُ) kelimesinin cömert kişinin çoğulu anlamında kullanıldığını açıkça göstermektedir. Nitekim *Tuhfetu’l-ahvezî*’de nakledilen izah da bu anlamı teyit etmektedir: (وَأَغْنِيَاؤُكُمْ سَمَحَاءُكُمْ) أَيْ أَشْخِيَاءُكُمْ.⁵³

2.2. Hadislerde Ticaret Bağlamında Semâha ve Semh Kelimelerinin Kullanımı

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/390 (No. 22717).

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/350 (No. 17814).

⁴⁶ Ebü’l-Hasen Nûrüddîn b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422/2002), 1/119.

⁴⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil’ârîfîn Munâvî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sagîr* (Mısır: el-Mektebetu’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1356/1937), 2/29.

⁴⁸ İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh San’ânî, *et-Tenvîr şerhu Câmi’i’s-sagîr* (Riyad: Mektebetu Dâri’s-Selâm, 1432/2011), 2/547.

⁴⁹ Hüseyin b. Abdillâh Tîbî, *el-Kâşif ‘an hakâiki’s-sünen*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Riyad: Mektebetu Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 6/500; Hasan b. Ali Feyyûmî, *Fethu’l-karîbî’l-mucîb ale’t-Tergîbi ve’t-terhîb*, thk. Muhammed İshak Muhammed (Riyad: Mektebetu Dâri’s-Selâm, 1439/2018), 9/586.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/450.

⁵¹ Feyyûmî, *Fethu’l-karîbî’l-mucîb ale’t-Tergîbi ve’t-terhîb*, 9/586.

⁵² Tirmizî, “Fiten”, 78 (No. 2266).

⁵³ Ebu’l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim Mubârekfûrî, *Tuhfetu’l-ahvezî bi-şerhi Câmi’i’t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 6/449.

Bazı hadislerde ticaret, alım ve satım, borcu isteme ve borcu ödeme gibi durumlarda *semâha* veya *semh* (سَمَحَ) kelimesinin geçtiği görülmektedir. Konu bütünlüğü açısından bu hadislerin manalarının tetkiki gerekmektedir. Buhârî (ö. 256/870) *Sahîh*'inin alışveriş (buyû') bölümünde aşağıdaki şekilde bir bâb başlığı açmış ve bir hadis sevk etmiştir:

بَاب: الشُّهُولَةُ وَالسَّمَاخَةُ فِي الشِّرَاءِ وَالْبَيْعِ
رَجَمَ اللَّهُ رَجُلًا، سَمَحًا إِذَا بَاعَ، وَإِذَا اشْتَرَى، وَإِذَا اقْتَضَى

Mehmet Sofuoğlu (ö. 1987) mezkûr bâb başlığını "Alışverişte kolaylıklı ve müsamahalı (yani mülayim ve cömert) olmak", hadisi ise: "Satarken, satın alırken, alacağını talep ve borcunu öderken cömertlik ve kolaylık gösteren kimseye Allah rahmet eylesin."⁵⁴ şeklinde tercüme etmiştir.⁵⁵ Buhârî şârihlerinden Kirmânî (ö. 786/1384) *semh* (سَمَحَ) kelimesinin cömert, kolaylık gösteren ve isteneni kabul eden manasına geldiğini kaydetmiştir.⁵⁶ İbn Hacer (ö. 852/1449) hadiste geçen *semh* (سَمَحَ) kelimesinin cömert manasını taşıdığını ve bu hadiste kolaylık sağlama anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla iktibas ettiğimiz çevirisinde Sofuoğlu'nun her iki anlama da işaret ederek hadisin manasını eksiksiz ve isabetli bir şekilde aktardığı müşahade edilmektedir. Aynî (ö. 855/1451), İbnü'l-Esîr'den naklen; *semâha* kelimesinin kökü olan s-m-h fiilinin cömert davranmak anlamına geldiğini belirtmiş, ayrıca kelimenin hadiste geçen sıfat hâlinin manasını ise Kirmânî'nin yaptığı gibi, cömert, kolaylaştıran ve istenene muvafakat eden olarak izah etmiştir.⁵⁸ Sofuoğlu'nun çevirisinde "borcunu öderken" kısmının ziyade olduğu görülmektedir. Zira hadiste geçen (اقْتَضَى) kelimesi İbn Hacer'in de belirttiği üzere "alacağını istemek" anlamına gelmektedir. "Borcunu ödemek" ise aşağıda bazı rivayetlerde geçeceği üzere (قضاء) kelimesiyle ifade edilmektedir.

Kemal Sandıkçı (ö. 2021) ise mezkûr hadisi şu şekilde tercüme etmiştir: "Satığı, satın aldığı ve alacağını tahsil ettiği sırada müsamahakâr davranan insana, Allah merhamet buyursun."⁵⁹ Sandıkçı, hadisi bu şekilde çevirmesine rağmen yaptığı izahatta: "Müsamahakâr diye tercüme ettiğimiz 'semh' kelimesinin bir anlamı da cömertliktir. Nitekim bazı hadis şârihleri cömertlik anlamını tercih etmişlerdir. Alışverişteki cömertlik de gerektiğinde bağışlayıcı olmak, alacağından sarf-ı nazar edebilmektir."⁶⁰ diyerek cömertlik anlamına dikkat çekmiş ve alım ve satımda cömertliğin nasıl gerçekleşeceğine işaret etmiştir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde geçen aşağıdaki hadis de benzer bir içeriğe sahiptir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ سَمَحَ الْبَيْعِ، سَمَحَ الشِّرَاءِ، سَمَحَ الْقَضَاءِ.

Osman Zeki Mollamehmetoğlu anılan hadisi: "Allah (cc) satması cömert, satın alması cömert ve hak mutalebesi cömert olanı sever."⁶¹ şeklinde tercüme etmiştir.⁶² Bu çeviride *semh* (سَمَحَ) kelimesine cömert manası verilmesi isabetli olmakla beraber (الْقَضَاءِ) kelimesinin "hak mutalebesi" şeklinde değil de "borcunu ödemesi" şeklinde çevrilmesi gerekmektedir. Zira yukarıda geçtiği üzere hak mutalebesi, yani alacağını isteme Arapçada (اقْتَضَى) kelimesiyle karşılanmaktadır. Mübârekpûrî (ö. 1935) söz konusu hadisin şerhinde (سَمَحَ الْبَيْعِ) tabirini "satarken hakkının bir kısmından vazgeçmek suretiyle cömert olan ve kolaylık gösteren" (أَيُّ سَهْلًا فِي الْبَيْعِ وَجَوَادًا يَتَجَاوَزُ عَنْ بَعْضِ حَقِّهِ إِذَا بَاعَ) şeklinde izah etmiştir.⁶³ Bu açıklama, bir satışta cömertliğin nasıl tezahür ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Halîmî (ö. 403/1012) mezkûr hadisler bağlamında borçluyu sıkıştırmamak ve alışverişte kolaylık sağlamanın gereğine işaret etmiştir.⁶⁴ İbn Hacer de benzer şekilde anılan hadisin cömertliğe, güzel ahlaka, hırslı davranmak ve münakaşa etmekten kaçınmaya, insanları sıkıştırmamaya ve onları bağışlamaya teşvik içerdiğini kaydetmiştir.⁶⁵ Münâvî ise bu kapsamda; imkânı olan bir borçlunun geciktirmeden borcunu ödemesi, gücü yetmeyen borçlunun

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir (b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Büyü", 16 (No. 1970).

⁵⁵ Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), 4/1919.

⁵⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1401/1981), 9/200.

⁵⁷ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379/1959), 4/307.

⁵⁸ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 11/188-189.

⁵⁹ Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*, çev. Kemal Sandıkçı - Muhsin Koçak (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 2/87.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*, 2/88.

⁶¹ Tirmizî, "Büyü", 74 (No. 1319).

⁶² Muhammed b. İsâ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu (İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.), 2/435.

⁶³ Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, 4/457.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, thk. Hilmi Muhammed Fûde (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399/1979), 3/424.

⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4/307.

sıkıştırılmaması ve elindeki malı ucuza satmaya zorlanmaması, ufak şeyler için münakaşa edilmemesinin lüzumuna dikkat çekmiştir.⁶⁶

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen şu hadis⁶⁷ de borç ilişkilerinde cömertliğin önemine dikkat çekmektedir:

دَخَلَ رَجُلٌ الْجَنَّةَ بِسَمَاحَتِهِ، قَاضِيًا وَمُقْتَضِيًا

Müsned'i şerh eden Sââtî (ö. 1958), borcu öderken yapılan cömertliği alacaklıyı yormadan gönül hoşluğuyla ve cömertlikle yapılan ödeme, borcunu isterken yapılan cömertliği ise borçluyu incitmeme olarak açıklamıştır. Müellif mezkûr hadisi "borcu ödemede şart koşulmamış olsa bile bağış olarak fazladan ödeme yapmanın caiz oluşu" şeklinde bir başlık koyduğu bâbın içinde serdetmiştir.⁶⁸ Bâb başlığında işaret edilen durumun cömertliğin bir yansıması olduğu açıktır. Bu bilgiler ışığında anılan hadis: "Adamın biri borcunu öderken de borcunu isterken de hoşgörüsünden dolayı cennete girmiştir."⁶⁹ şeklindeki çevirisinin sorunlu olduğu söylenebilir. Zira görüldüğü gibi yapılan açıklamalarda ve bâb başlığında cömertlik anlamına işaret edilmesi bir yana borç ödenirken hoşgörülü olunmasından bahsedilmesi makul gözükmemekte, bilakis fazladan ödeme yapılması yoluyla cömertlikten bahsedilmesi uygun düşmektedir. Nitekim biraz aşağıda *Sahîh-i Müslim*'den alıntılanan bir hadiste Rasûlullah'ın (sav) borcunu öderken nasıl cömert davranarak aldığından daha iyisiyle ödeme yaptığı ve Müslümanları da böyle davranmaya teşvik ettiği görülecektir.

Aşağıda verilen ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen şu iki hadis⁷⁰ birbirine oldukça yakın bir muhtevaya sahiptir:

كَانَ رَجُلٌ سَمَحًا بَائِعًا وَمُبْتَاعًا، وَقَاضِيًا وَمُقْتَضِيًا، فَدَخَلَ الْجَنَّةَ

أَدْخَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْجَنَّةَ رَجُلًا كَانَ سَهْلًا مُشْتَرِيًا، وَبَائِعًا وَقَاضِيًا، وَمُقْتَضِيًا

Görüldüğü üzere her iki hadiste de alım, satım, borç ödeme ve alacağını istemeden bahsedilmekle beraber birinde "semh" (سَمَحًا), diğesinde ise "sehl" (سَهْلًا) kelimesi yer almaktadır. Bu durum, ilgili hadislerde değinilen mâlî işlemlerde karşı tarafa -bir kısmına yukarıda işaret edilen- çeşitli şekillerde kolaylık sağlamanın cömertlikle yakın irtibatına delâlet etmektedir.

Buraya kadar verilen hadislerde alım satım ve borç alıp verme ilişkilerinde semâha faziletinin övülmesiyle alakalı hadisler incelendi. Aşağıda sunacağımız hadislerde ise mezkûr mâlî ilişkilerde cömertliğin somut misallerine dikkat çekilecek ve yukarıdaki hadislerde geçen cömertlikle ne kastedildiği daha iyi anlaşılabilecektir.

Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'inde "Bir borç alıp da daha fazlasını geri ödeyen kişi ve 'En hayırlınız borç ödemesini en güzel şekilde yapanınızdır'" şeklinde bir bâb başlığı bulunmaktadır. Bu bâbda verilen hadiste Rasûlullah'ın (sav) bir kişiden bir deve ödünç aldığı, ancak geri ödeme sırasında ancak daha iyi bir devenin bulunabildiği ve bunun üzere Allah Rasûl'ünün (sav): "(Daha iyi deveyi) verin. Çünkü insanların en hayırlıları ödemelerini en güzel şekilde yapanlardır." buyurduğu aktarılmaktadır.⁷¹ Görüldüğü üzere borç ödemede bir cömertlik sergilenmiş olup daha önceki hadislerde geçen (سَمَحَ الْقَضَاءِ) ifadesi bu somut örnekte daha iyi anlaşılmaktadır.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Tartıda fazla vermek" şeklinde bir bâb başlığı altında geçen bir hadiste Rasûlullah'ın (sav) bir elbise alırken ücreti tartan kişiye: "Tart ve (ücreti) fazla koy." buyurduğu nakledilmektedir.⁷² Bu hadiste ise bir malın alımı sırasında ödeme yapılırken fazla ödeme yapılmasının daha önceki hadislerde geçen (سَمَحَ الشِّرَاءِ) erdeminin bir tezahürü olduğu görülmektedir. Böylece bir yandan tartıda arıza olması hâlinde muhtemel bir hak ihlalinin önüne geçilebilecek diğer yandan cömertliğin göstergesi olarak satıcıya hak ettiğinden bir miktar fazla ödeme yapılacaktır. Dikkat edilirse bu örnekte de önceki örnekte olduğu gibi hoşgörü veya zorda olan bir kişiye kolaylık sağlama gibi bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla (سَمَحَ الشِّرَاءِ) tabirinin de cömertlik anlamı taşıdığı görülmektedir.

Yine Tirmizî'nin *Sünen*'inde "Zorda olana mühlet vermek ve yumuşak davranmak" şeklinde bir bâb başlığı altında geçen bir hadiste Rasûlullah'ın (sav): "Kim darda olana mühlet verir veya alacağında indirim yaparsa yüce Allah onu kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde

⁶⁶ Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifin Münâvî, *et-Teyisr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sagîr* (Riyad: Mektebetu'l-İmâm Şâfiî, 1408/1988), 1/188.

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/551 (No. 3963).

⁶⁸ Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî, *el-Fethu'r-Rabbânî li tertîb Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 15/86.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/209.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/473 (No. 410, 414).

⁷¹ Müslim, "Müsâkat", 118 (No. 1600).

⁷² Tirmizî, "Büyû", 66 (No. 1305).

arşının gölgesinde gölgelendirir.” buyurduğu bildirilmektedir.⁷³ Bu hadiste ise *semâha* erdeminin, zorda olan bir kişiye kolaylık gösterme şeklinde tezahürü görülmekte olup yine bu davranışın da cömertlik kapsamına girdiği açıktır.

2.3. Hadislerde *Smh* Kökünden Türeyen Diğer Kelimelerin Kullanımları

Bu alt başlık altında *smh* kökünden türeyen diğer bazı kelimeleri içeren bazı hadislerle kısaca işaret etmek ve anlamlarına değinmek faydalı olacaktır. *Sahîh-i Buhârî*'deki iki hadiste ve bir sözde söz konusu kökten türemiş olan kelimelerin geçtiği görülmektedir. Bunlardan ilki şudur:

إِنَّمَا كَانَ مَنْزِلًا يُنْزِلُهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لِيَكُونَ أَسْمَحَ لِحُزُوجِهِ، تَعْنِي بِالْأَبْطَحِ.

“Orası yani Ebtah, Hz. Peygamber’in (sav) (Mekke’den Medine’ye) çıkışı daha kolay olması için konakladığı bir menzildi.”⁷⁴ İbn Hacer hadiste geçen “esmah” (أَسْمَحَ) kelimesini “daha kolay” (أَيْ: أَسْهَلَ) olarak açıklamıştır.⁷⁵ İkinci olarak, *Sahîh-i Buhârî*’de Ömer b. Abdulaziz’in şu sözüne yer verilmiştir:

وَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْغَزِيرِ: أَذْنُ أَذَانَا سَمَحًا، وَإِلَّا فَعَتَرْنَا

“Ya nağmesiz, coşkusuz bir ezan oku ya da bizi bırak.”⁷⁶ İbn Hacer, Ömer b. Abdulaziz’in (ö. 101/720) bu sözünü bir müezzinin coşkulu bir ezan okuması üzerine söylediğini kaydetmiştir.⁷⁷ *Sahîh-i Buhârî*’deki ikinci hadis ise şu şekildedir:

بَابُ: الدِّينُ يُسَّرُ.

وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفَةُ السَّمْحَةُ)

“Yüce Allah’a en sevimli din hakka meyleden ve kolay olandır.”⁷⁸ Mezkûr hadiste geçen “semha” (السَّمْحَةُ) kelimesinin manası gerek İbn Hacer’in (السَّمْحَةُ أَيْ السَّهْلَةُ) şeklindeki açıklaması⁷⁹ gerekse Buhârî’nin “Din kolaylıktır” (الدِّينُ يُسَّرُ) şeklindeki bâb başlığı ışığında “kolay” olarak görünmektedir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen aşağıdaki hadis de bu hususu teyit etmektedir:

لَتَعْلَمَ يَهُودُ أَنَّ فِي دِينِنَا فَسْحَةً، إِنِّي أُرْسِلْتُ بِحَنِيفَةٍ سَمْحَةٍ

“Yahudiler dinimizde genişlik olduğunu bilsinler. Ben hakka meyleden ve kolay olan (din) ile gönderildim.”⁸⁰ Dolayısıyla “semha” (السَّمْحَةُ) kelimesinin bu hadisteki anlamının “kolaylık içeren/sağlayan” olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çalışmamızın birinci bölümünde *smh* kelimesinin bazı formlarının “kolaylık gösterme” anlamı taşıdığı görülmüştü. Son olarak, yine Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen bir hadise değinebiliriz:

اسْمَحْ، يُسْمَحُ لَكَ

“Kolaylık göster ki sana da kolaylık gösterilsin.”⁸¹ Münâvî, bu hadisin anlamını izah ederken şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Sen yüce Allah’ın ailesi sayılan ve kulları olan mahlukata kolaylık göstererek davran ki dünyada ve ahirette onların efendisi (olan Cenâb-ı Hak) de sana öyle davransın... Bu (haslet) insan tabiatındaki cömertlikle ve dünyanın insanın kalbinde değersiz oluşuyla olur.”⁸² Bu açıklama da yine daha önce geçen bilgilerle uyum hâlinindedir.

2.4. İçinde *Semâha* Kelimesinin Geçtiği Hadisin Tercümelerinin Değerlendirilmesi

Çalışmamızın bu noktasına kadar paylaşılan bilgilerden incelememize konu olan *semâha* kelimesinin ne anlama geldiği ve hadislerde nasıl kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Bu bölümde aşağıda Arapçası verilen hadisin çeşitli hadis tercüme kitaplarında yer alan çevirileri değerlendirilecek, ayrıca bu hadisin içeriği hakkında birtakım mülâhazalar paylaşılacaktır.

أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ مَعَكَ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ؟ قَالَ: " حُرٌّ وَعَبْدٌ "، قُلْتُ: مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: " طَيْبُ الْكَلَامِ، وَإِطْعَامُ الطَّعَامِ ". قُلْتُ: مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: الصَّبْرُ وَالسَّمَاخَةُ⁸³

Söz konusu hadisin aşağıdaki çevirilerine bakıldığında *semâha* kelimesi için cömertlik yerine *hoşgörü* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. İlgili hadis *Kütüb-i Sitte*’de yer almadığı için hadisin tercümesinin bulunduğu kaynak sayısı sınırlı olup tespit edilebilenlere aşağıda yer verilmiştir. Ancak

⁷³ Tirmizî, “Buyû”, 67 (No. 1306).

⁷⁴ Buhârî, “Hac”, 146 (No. 1676).

⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 3/591.

⁷⁶ Buhârî, “Ezan”, 5.

⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 2/88.

⁷⁸ Buhârî, “İman”, 28.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 1/94.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/473 (No. 414).

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/103 (No. 2233).

⁸² Münâvî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’s-sagîr*, 1/512.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32/177 (No. 19435).

geçen bölümlerde, doğrudan *semâha* kelimesini içermemekle birlikte kelimenin *semh* şeklindeki sıfat hâlini içeren hadislerin Sofuoğlu, Sandıkçı ve Mollamehmetoğlu tarafından yapılan tercümelerinde veya şerhlerinde cömertlik manasına işaret ettiklerine değinilmişti:

“Sabır ve hoşgörü”⁸⁴

“Sabırlı ve hoşgörülü olmak”⁸⁵

“Sabır ve hoşgörüdür”⁸⁶

“Sabırlı ve hoşgörülü olmaktır”⁸⁷

“Sabır ve müsamahakârlıktır.”⁸⁸

Elbette hoşgörü ve cömertliğin birbiriyle aynı olmadığı, aralarında önemli farkların bulunduğu açıktır. Nitekim birinci bölümde *TDK Sözlük*’ünde “hoşgörü”nün tanımının “yapılan yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme” olarak verildiğine işaret edilmişti.⁸⁹ Çalışmamızda atıf yapılan kaynaklarda *semâha* kelimesinin öne çıkan manası olarak “cömertlik” faziletine işaret edildiği görülmüştü. Dolayısıyla ilgili hadisin çevirisinde bir maddi hata yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu hatanın sebebinin ise *semâha* kelimesi hakkında kaynaklara bakılarak yeterli araştırmanın yapılmaması, anılan kelimenin *müsâma* kelimesini çağrıştırması ve *müsâma* kelimesinin dilimizde kanıksadığımız *hoşgörü* anlamını taşıması olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum hadislerin çevirisinde ne denli dikkatli olmak gereğini ve kaynaklara muhakkak bakılmasının önemini açıkça göstermektedir. Şimdi bu hadisin muhtevası üzerine bazı mülahazalarımızı paylaşmakta fayda görüyoruz.

Söz konusu hadiste imanın bu iki erdemle (sabır ve cömertlik) açıklanmasının son derece dikkat çekici olduğu açıktır. Bu durum anılan iki faziletin dinimiz açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu noktada Ali el-Kârî’nin paylaştığı şu sözü önemli bulmaktayız: “Sabır olmayana karşı; *semâha* ise olanla yapılır.” (الصَّبْرُ عَلَى الْمَقْصُودِ، وَالسَّمَاةُ بِالْمَوْجُودِ).⁹⁰ Hayatta insan varlık ve yoklukla imtihan edilir. Varlık hâlinde bir mümin elindeki nimetleri cömertçe paylaşmasını bilmeli, yokluk hâlinde ise sabretmelidir. Böylece her iki durumda da Cenâb-ı Hakk’ın razı olacağı bir duruş sergilemiş olacaktır. Zaten hayatta varlık ve yokluk arasında gidip geldiği için sabır ve cömertlik erdemleri ile hayatta başa gelmesi mümkün olan tüm durumlarda rızâ-yı ilâhî elde edilebilecektir. Aslında benzer bir durum aşağıdaki hadis için de geçerlidir:

“Müminin durumu ne hoş ve hayret vericidir. Zira onun bütün işleri hayırlıdır. Bu duruma müminden başka hiç kimsede rastlanmaz. Mümin, bir nimete nail olduğunda şükreder, bu onun için hayır olur. Darlık ve sıkıntıya düştüğünde ise sabreder, bu da onun için hayır olur.”⁹¹

Mezkûr hadiste bir mümin için varlık ve yokluk durumlarında sabır ve şükür faziletlerinin vazgeçilmez önemi vurgulanmışken makalemizde incelemeye tâbi tuttuğumuz hadiste ise sabır ve cömertlik faziletlerine dikkat çekilmiştir. Aslında iki hadisin irtibatlı olduğu görülmektedir zira şükürün gereği cömertlik ve eldeki nimetin paylaşılmasıdır.

Tîbî’nin şu tespiti de imanın sabır ile cömertlik şeklinde iki önemli faziletle temsil edilmesini anlamlandırmaktadır: “İmanı bu iki parçaya (yani sabır ve cömertliğe) taksim etti. Çünkü bunlardan ilki terk etmeye, ikincisi ise yapmaya delâlet eder.”⁹² Nitekim sabır, yüce Allah’ın yasakladığı şeyleri ve nefsin meşru olmayan isteklerini terk etmeyi; cömertlik ise yüce Allah’ın istediği şekilde elde olan nimetleri gönüllü bir şekilde ihtiyaç sahiplerine vermeyi gerektirmektedir.

Sonuç

Araştırmamız hadis çevirilerinde yaşanabilecek muhtemel sorunlara dair ilginç bir örnek olay (vaka çalışması) imkânı sunmuştur. Zira genellikle bir hadisin metninde manası bilinmeyen bir kelime olması durumunda bu kelimenin anlamını tespit için araştırma ihtiyacı hissedilmektedir. Ancak incelememize konu olan hadiste geçen *semâha* kelimesi mütercimlerin zihnine aynı kökten türemiş olan *müsâma* kelimesini çağrıştırmış, mezkûr kelime de günümüzdeki yaygın kullanımdan hareketle *hoşgörü* olarak çevrilmiştir. Hadisin bağlamında veya içinde geçtiği bâbın başlığında *semâha* kelimesinin doğru manasına dair herhangi bir ipucu da bulunmayınca yapılan hata fark edilememiştir. Böylece farkında

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, çev. Hüseyin Yıldız vd., 1/204.

⁸⁵ Özafşar, *Hadislerle İslam*, 3/207.

⁸⁶ Ebû'l-Hasen Nûrüdîn Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, çev. Adem Yerinde (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1/137.

⁸⁷ Yahyâ b. Ali el-Hatîb Tebrîzî, *Mışkâtü'l-Mesâbih*, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2014), 1/47.

⁸⁸ Celâleddîn Suyûtî, *el-Câmiu's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezir*, çev. Hüseyin Yıldız (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 3/160.

⁸⁹ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Hoşgörü”.

⁹⁰ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mışkâtü'l-Mesâbih*, 1/119.

⁹¹ Müslim, “Zühd”, 64.

⁹² Tîbî, *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*, 6/500.

olmadan *semâha* kelimesinin asıl anlamı olan *cömertlik* kavramına işaret edilmemiş ve hadisin manası önemli ölçüde değişmiştir.

Aslında sadece İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'ne bakılması hâlinde söz konusu çeviri hatasına düşülmemesi mümkündür. Ya da *Sünen-i Tirmizî*'de geçen ve cömert zenginleri cimri zenginlerle kıyaslayan hadisin hatırlanması durumunda da doğru çeviri yapılabilir. Dolayısıyla araştırmamız bir yandan hadis çevirisi yapacak kişilerin geniş bir hadis birikimine sahip olması gerektiğini diğer yandan hadis metninde geçen kelimeler aşına gözüke de ihtiyaten en azından bir garîbu'l-hadîs kitabı gibi kaynağa bakılmasının zarureti göstermektedir. Nitekim çalışmamızda karşılaşılan sorun nadir rastlanabilecek türden bir durum olarak görülse de tercüme hataları üzerine yapılan çalışmalarda hadislerde geçen kelimelerin manalarının doğru tespit edilmemesinin oldukça yaygın bir sorun olduğu ve bu durumun ciddi mana kayıplarına yol açtığı görülmektedir.

Çalışmamız mevcut hadis çevirilerinin sıhhatini tespit amaçlı benzer araştırmalara duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Zira hadis konusunda eğitim görmemiş ve sadece Arapça bilgisine sahip mütercimlerin yapmış olduğu çok sayıda hadis tercümesi piyasada hâli hazırda bulunmaktadır ve bu kitaplarda ciddi oranlarda çeviri yanlışı mevcuttur. Öte yandan hadis uzmanlarınca yapılacak yeni çeviri çalışmalarının da dikkatli ve ihtiyatlı bir şekilde yürütülmesi ve ihtiyaç hâlinde mutlaka ilgili kaynaklara müracaat edilmesinin önemi de anlaşılmaktadır. Bu kapsamda birçok hadis akademisyeninin ortak çabasının ürünü olan *hadisveritabani.info* gibi projelerin hayata geçirilmesinin bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağı açıktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 32 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- Ahmed Fâris Efendi. *el-Câsûs 'ale'l-Kâmûs*. İstanbul: Matbaatu'l-Cevâib, 1299/1882.
- Akreş, Hasan. "Arapçadan Türkçeye Geçen Bazı Sözcüklerdeki Anlam Değişimi ve Kullanım Farklılığı". *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 7/3 (2024), 646-659. <https://doi.org/10.37999/udekad.1522649>
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. *Şerhu's-Şifâ*. thk. Abdullah Muhammed Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Anıl, Zeynep Ayça. *Aşl Arapça Olup Türkçe'ye Anlam Kaymasına Uğrayarak Geçmiş Kelimeler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bozkurt, Nebi. "Hadislerin Tercüme ve Yorumlarında Uyulması Gereken Kurallar". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11-12 (1994), 211-281. <https://doi.org/10.15370/muifd.68224>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luga*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1407/1987.
- Coşkun, Selçuk. "Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı". *EKEV Akademi Dergisi* 12/35 (2008), 33-48.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982.
- Çalgan, Mehmet Ali. "Hadislerin Tercüme ve Yorumunda Dikkat Edilmesi Gereken Esaslar ve Sık Rastlanan Hatalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/40 (2019), 517-551. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.574261>
- Erul, Bünyamin. "Temel Hadis Kaynaklarının Çevirileri Üzerine Bir Kritik". *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü*. 212-237. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2008.
- Feyyûmî, Hasan b. Ali. *Fethu'l-karîbi'l-mucîb ale't-Tergîbi ve't-terhîb*. thk. Muhammed İshak Muhammed. Riyad: Mektebetu Dari's-Salam, 1439/2018.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.
- Güler, Nurdane. "Khr Kökündeki Anlam Kayması ve Bunun Kur'ân Meâllerine ve Tefsirlerine Yansıması". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2018), 137-166.
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 15 Şubat 2025. <http://sozluk.gov.tr>
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.
- Halîmî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen. *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*. thk. Hilmî Muhammed Fûde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. çev. Adem Yerinde. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Humeydî, Muhammed b. Ebî Nasr Fûtûh. *Tefsîru garîbi mâ fi's-Sahîhayn*. thk. Zübeyde Muhammed Abdülazîz. Kahire: Mektebetu's-Sunne, 1415/1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *İlel*. thk. Sa'd Abdullah Humeyd. Riyad: Müessesetü'l-Cüreysî, 1427/2006.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389/1969.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muhkem ve'l-muhîdül-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Keşf li-müşkili's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin Bevvâb. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*. çev. Kemal Sandıkçı - Muhsin Koçak. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- İbnü'l-Kûtîyye, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer. *el-Ef'âl*. thk. Ali Fûde. Kahire: Mektebetu Hancı, 1371/1952.
- İbnü's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Elfâz*. thk. Fahrüddin Kabâve. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1419/1998.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *eş-Şifâ*. thk. Muhammed Emîn Karaali. Amman: Dâru'l-Feyha, 1407/1986.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *Meşâriku'l-envâr 'alâ şihâhi'l-âsâr*. Fas: Matbaatu'l-Mevleviyye, 1328/1910.
- Kara, Emin. *Türkçeye Aktarılan Hadislerin Çeviri Kuram ve Stratejileri Bağlamında Değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâ'î Kınalızâde'nin Ahlak Kitabı*. haz. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1401/1981.
- Mâverî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. b.y.: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1406/1986.
- Mubârekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim. *Tuhfetu'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârifîn. *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmi'i's-sagîr*. Riyad: Mektebetu'l-İmam Şâfiî, 1408/1988.
- Mütercim Âsim Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basî' fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîr Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özafşar, Mehmet Emin (ed.). *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Özcan, Muhammed. *Sahîh-i Buhârî'nin Türkçe Çevirilerinde Atasözü-Deyim Düzeyinde Eşdeğerlik Sorunları*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman es-. *el-Fethu'r-Rabbânî li tertîb Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- San'ânî, İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh. *et-Tenvîr şerhu Câmi'i's-sagîr*. Riyad: Mektebetu Dâri's-Selâm, 1432/2011.
- Sarakustî, Sâbit b. Hazm. *ed-Delâ'il fî garîbi'l-hadîs*. thk. Muhammed b. Abdullah el-Kannâs. Riyad: Mektebetu Abîkân, 1422/2001.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Câmiu's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.
- Şerîfî, Ahmed b. Abdilmü'min. *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi. *Şerhu'l-Ahlâk-ı 'Adudiyye Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*. haz. Elzem İçöz - Mustakim Arıcı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Tebri'î, Yahyâ b. Alî el-Hatîb. *Mişkâtü'l-Mesâbîh*. çev. Hüseyin Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2014.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî. *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 1417/1996.
- Tîbî, Hüseyin b. Abdillâh. *el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Riyad: Mektebetu Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998.
- Tirmizi, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizi*. çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, ts.
- Uysal, Şule Yüksel. "Akra-Halkâ Deyişi Özelinde Hz. Peygamberin Safiyye'ye Uğursuzluk Nisbetinin İmkânı Üzerine". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 321-344.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Yener, Fatih. "Türkçeye Anlam Kayması ile Geçmiş Arapça Kelimelerin Arapça Öğretimindeki Yeri Üzerine Bir Uygulama Araştırması". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2023), 768-789. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1336632>

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs*. Kuveyt: Vezaretu'l-İrşad, 1422/2001.
Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.